

<https://doi.org/10.70728/a.series.ijt.v08.i05.099>

BOBUR MIRZO VA SHAYBONIYXON MUNOSABATLARIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR

Abdunosirova O.B

O‘zbekiston tarixi kafedrasi katta o‘qituvchisi, PhD

Farg‘ona davlat universiteti

Abduvoidova Ruxshonaxon Akramjon qizi

Farg‘ona davlat universiteti Tarix fakulteti

Tarix yo‘nalishi 3-kurs talabasi.

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek tarixining muhim bir davrini, xususan, Bobur Mirzo va uning zamondoshlarining urushlari, siyosiy o‘zgarishlari, va Movarounnahrda yuz berayotgan ijtimoiy va siyosiy jarayonlarni tasvirlanadi. Bobur Mirzo, o‘zining o‘zi boshqaradigan hududdan chetga chiqib, amir Najmi Soniy va boshqa mahalliy amirlar yordamida shayboniy sultonlarga qarshi olib borgan kurashlarini, shayboniy sultonlarining qarshiliklarini va Movarounnahrdagi hokimiyat o‘zgarishlarini yoritiladi. Ushbu tarixiy hodisalar shaxsiy qahramonlar, harbiy janglar va siyosiy makro o‘zgarishlarni tasvirlash orqali, XVI asr boshidagi Markaziy Osiyoning ijtimoiy va siyosiy rivojlanishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Najmi Soniy, Husaynbey lala, Bayrambeg qaramonlu, G‘ijduvon, G‘iyosiddin Muhammad bin amir Yusuf, nusrat askar, Kone’a

Аннотация. В статье описывается важный период в истории Узбекистана, в частности войны Бабура Мирзы и его современников, политические изменения, а также социально-политические процессы, происходившие в Трансоксании. В книге описывается борьба Бабура Мирзы против султанов Шейбани, сопротивление султанов Шейбани и смена власти в Трансоксании с помощью Амира Наджми Сани и других местных эмиров, а также борьба султанов Шейбани за пределами контролируемой им территории. Эти исторические события иллюстрируют социальное и политическое развитие Средней Азии в начале XVI века посредством изображения отдельных героев, военных сражений и политических макроизменений.

Ключевые слова: Наджми Соний, Хусейнбег Лала, Байрамбег Карамонлу, Гиждуван, Гийосиддин Мухаммад бин Амир Юсуф, Нусрат Аскар, Конее

Annotation. This article describes an important period of Uzbek history, in particular, the wars of Babur Mirza and his contemporaries, political changes, and the social and political processes taking place in Transoxiana. Babur Mirza, moving away from the territory he controlled, and with the help of Amir Najmi Soni and other local emirs, the struggles waged by the Shaybani sultans against them, the resistance of the Shaybani sultans, and the changes in power in Transoxiana are highlighted. These historical events, by describing individual heroes, military battles, and political macro changes, show the social and political development of Central Asia at the beginning of the 16th century.

Key words: Najmi Soni, Husaynbeg Lala, Bayrambeg Karamonlu, G‘ijduvan, G‘iyosiddin Muhammad bin Amir Yusuf, nusrat askar, Konea.

Kirish. XVI asr boshidagi Movarounnahr siyosiy tarixi Bobur Mirzo va Shayboniylar sulolasi o‘rtasidagi keskin hokimiyat kurashi bilan belgilanadi. Zahiriddin Muhammad Bobur temuriy sulola vakili sifatida merosiy yerlarini qayta egallashga bir necha bor urinib ko‘rdi, biroq Shayboniylar qarshiligi uni doimiy ravishda chetga surdi [4:210-212]. Bobur Mirzo meros mamlakatidan ikkinchi marta ajrab qolgandan keyin, yana shoh Ismoil oldiga odam yuborib, yordam so‘radi. Shunga ko‘ra shoh Ismoil amir Najmi soniy laqabi bilan tanilgan amir ul-umaro mansabidagi Yor Ahmad Isfahoniyni oltmish ming kishi bilan Bobur Mirzoga yordamga jo‘natdi. Bobur Mirzo o‘sha jasur qo‘shin bilan 1512-yilning qishi boshida yana shayboniy sultonlari ustiga bostirib borish uchun yo‘nalish bayrog‘ini baland ko‘tarib, o‘sha dong‘i ketgan qo‘shin bilan Xuroson hududiga yaqinlashdi va o‘zbeklarni yo‘qotish uchun kurashga bel bog‘ladi [3:95-98].

Hirot voliysi Husaynbey lala amir Najm soniy kirib kelganidan xabar topgach, ko‘p tuhfa va mo‘l-ko‘l sovg‘alar bilan oldiga peshvoz chiqdi [2:51]. Shuningdek, boshqa viloyat hokim va qal‘a dorug‘alari ham unga qo‘shilib, amir Najmi Soniy nazaridan qimmatbaho peshkashlar o‘tkardilar. Itoat yukini yelkasiga otib, Movarounnahr sari ravona bo‘ldilar. Qozi, sayyid, ashraf va ayonlar ham Xurosonning atrof shahar va tumanlaridan amir Najm xizmatiga kelib, duogo‘ylik va rizolik topish sharoitlarini bajo keltirdilar. Amir Najm ul jamoatning barchasini turli-tuman in‘om va karamlar bilan siylab, nima ishlari bo‘lsa yetarlicha bitkazib, amir G‘iyosiddin Muhammad bin Amir Yusuf Roziyni yonida olib qoldi va boshqa amirlarga ruxsat berdi. Shu bo‘yicha Jom yo‘lidan yurib, Murg‘ob daryosi qirg‘oga yetib bordi. U yerdan esa Balx sari oshiqdi va Balx hokimi Bayrambey uni kutib olib, ziyofat va mehmondorlik sharoitlarini o‘z maromida bajo keltirdi. Amir Najm yigirma kunga yaqin Balx tashqarisida o‘tirib, qo‘shinning bir guruh sardorlarini daryo yoqasiga kemalarni Termiz kechuvida to‘plash uchun yubordi. Amir G‘iyosiddin Muhammadga esa Hitori Shodmonga borib, Bobur Mirzoni shoh lutfi va inoyatidan umidvor qilish va shu atrofdagi qo‘shin bilan kelib qo‘shilish haqidagi xabarni yetkazish topshirig‘ini berdi. Shundan so‘ng Termiz kechuviga ketdi va mazkur yilning rajab oyida Amuya daryosidan kechib o‘tdi. Hali Termiz navohisida turgan payt amir

G‘iyosiddin Hisori Shodmondan qaytib kelib, amir Najmga boburiy mavkabning yaqinlashib kelayotgani haqida xabar bergandi. Amir Najm bir nechta amir va oz sonli xos mulozimlari bilan Bobur Mirzoni kutishga chiqdi va ikki tomon Darbandi Ohanin ham deb ataluvchi Chakchak dovonida uchrashdilar. Ikki tarafdin ham sochqi sochish, hadyalar taqdim etish ishlari amalga oshdi [3:97].

Amir Najm Soniy laqabli amir Yor Muhammad Isfahoniy Omuya daryosidan kechib o‘tib, zahirussaltana Zahiriddin Muhammad Bobur Mirzo bilan uchrashgach, dastlab yo‘nalish bayrog‘ini Xuzor tomon hilpiratdi. Ul diyor hokimi Oq Fo‘lod sulton qal’a devori burju borini mustahkamlab, mudofaaga shay turdi. Bobur Mirzo bilan amir Najm sulh va ahdu paymon eshiklarini ochib, qal’aga elchi yubordilar va ko‘p va’dalar bergancha, sulh so‘zini o‘rtaga soldilar. Oq Fo‘lod sulton soddalik qilib, shahar arbob va kalontarlari so‘zi bo‘yicha, Xuzor qal’asi darvozalarini lang ochib qo‘ydi. Ammo, amir Najmi Soniy ahdu paymonni buzib, Oq Fo‘lod sultonni zanjirband qildirdi va o‘sha yerdagi To‘qquzbegini bir guruh o‘zbeklar bilan o‘ldirdi. Xalqdan ham ancha odamni shahid qildi. So‘ng u yerdan o‘tib, Qarshi tomon yurdi. Qarshi hokimi Shayxim Mirzo mudofaaga o‘tib, qarshilik ko‘rsatishga kirishdi [1:376].

Najmbey shahar atrofini hujum uyushtirish uchun amirlariga bo‘lib berdi va har kim o‘z murchaliga tushib, o‘q va to‘fang otishga boshladilar. Manjanaqlardan chaqmoqdek tosh otib, Qarshi qal’asining devoar va burju boralarini teshdilar. Shu zayl besh-olti kun ichida qal’a istilo qilindi. Shayxim Mirzo qo‘l ostidagi mulozimlari bilan birga shahidlik darajasiga yetdi. Qarshilik ko‘rsatgan o‘jar qarshiliklarni jazolash yuzasidan esa “qatli om” farmoni chiqib, xalq yoppasiga qirg‘inga uchradi va o‘n besh mingga yaqin musulmon askar va aholi qilich damidan o‘tkazildi. Shahidlik sharbatini ichgan bu xalq orasida mavlono Binoiy ham bor edi [2:61].

Amir Najm Nasaf ishidan ko‘nglini tinchitib, yo‘nalish tug‘ini Buxoro tomon ko‘tardi. Bu voqea xabari hamma yoqqa yoyilgach, shayboniy nasabli sultonlardan shijoat nishon sulton, Abulfath Jonibek sulton Miyonqol viloyatidan Ubaydulla sultonga qo‘shilish uchun Buxoro tomon oshiqdi. Muhammad Temurxon va uning o‘g‘li Fo‘lod Sulton hamda Abu Sa‘id Sulton ham Samarqanddan Buxoro sari yo‘naldilar. Amir Najm Buxoroga ikki farsax masofa qolgan yerda Muhammad Temurxon, Fo‘lod Sulton, Abu Sa‘id Sultonning Samarqand qo‘shini bilan kelayotgani xabarini eshitdi va darhol o‘sha manzilda to‘xtab, Bayrambeg qaramonluni pahlavonlik maslaki soliklaridan bir guruhi bilan ularni tor-mor etish uchun yubordi [5:98]. Muhammad Temurxon, Fo‘lod Sulton, Abusa‘id sulton Bayrambey boshliq qizilboshlar kelayotganidan xabar topgach, G‘ijduvon qal’asiga kirib bekindilar. Bayrambey amir Najmni voqeadan xabardor qilgach, qizilboshlar qo‘shinining barchasi G‘ijduvon qal’asi atrofiga kelib tushdilar. Muhammad Temur Sulton, Abu Sa‘id Sulton, Fo‘lod Sulton qal’a atrofini mustahkam qilib, har kuni jangovar o‘zbeklardan bir guruhini urush uchun qal’adan tashqari chiqarib turdilar. Tashqaridan ham dev siyratli turkmonlar ularga qarshi kelib, gohi g‘olib kelishsa, ko‘pincha mag‘lub bo‘lishar edi. Ahvol bir necha kun davomida shu zayl o‘tgach, shayboniy sultonlarining urush borasidagi g‘ayrat-shijoat va mahoratini yaxshi bilgan va bu qal’ani urush

bilan olib bo‘lmasligini yaxshi anglagan Kamoliddin Mahmud Sog‘arjiy amir Najmi Soniy arzigaga quyidagilarni yetkazdi: - Bu qishda G‘ijduvon qal’asini qamal qilishdan foyda chiqmaydi. Chunki, bu qal’a harbiy asboblari va urush qurol-yaroqlari bilan to‘la va uch sulton juda ko‘p botir askarlari bilan makon tutishgan. Qolaversa, nusrat asar turkmon lashkari bu manzilda turaversa, bir necha kundan so‘ng oziq-ovqatga tanqislik sezishlari turgan gap. Yaxshisi, bu yerdan qo‘zg‘alish noqorasini chalgancha Qarshi va Xuzor navohisida “qishlamish” rasmi amalga oshsa, u yerga esa Balx viloyati hokimidan savdogarlar va yerlik bozorchilar zafar panoh o‘rduga g‘alla va mol olib kelsalar. Qish oxirlagach va o‘zbeklarning zaxirasi tugagach, otu tuyalar yeyishi uchun dala-dashtda o‘t-o‘lanlar unib chiqqach, yangidan shahar va qal’alarni egallash sari otlansak ma’qul ish bo‘ladi [3:99].

Amir Najm bu taklifga nisbatan o‘zining ushbu qarama-qarshi fikrini bildirdi: - Agar biz G‘ijduvon qal’asi atrofidan ko‘chib, daryo tomonga ketadigan bo‘lsak, unda biz bilan to‘qnashib, jang qilgan o‘zbek sultonlari “ana, bizning hujumlar dushmanni esankiratib va dahshatga solib qo‘yibdi” degan tasavvur va fikrga borishadi, bundan esa jur’at paydo qilib, jasoratlari oshadi.

Bobur Mirzo shu maslahat kengashi ustiga yetib keldi va u ham Kamoliddin Mahmud Sog‘arjiy aytgan nuqtayi nazarni bildirib, qamalni to‘xtatish va Qarshi, Xuzor taraflarga ketib o‘tirish fikrini qattiq uqtira boshladi. Amir Najm noiloj Bobur Mirzoning so‘zini ma’qul topdi, ammo, o‘sha yoqlarga ertaga ketamiz, dedi. Ertasi kuni 1512- yilning muborak ramazon oyining uchinchisi yakshanba kuni bo‘lib, tonga saharda G‘ijduvon tomonidagi daraxtzor orasidan Movarounnahr sultonlari qo‘shini ko‘rindi. Ularning kutilmaganda dushman ustiga quyundek bostirib kelishi, amiru vazir tadbirkorligini chippakka chiqardi. G‘ijduvonning kun chiqar tarafidagi mazkur tumanga qarashli Zarnako‘y bo‘yida Muhammad Temurxon, Abu Sa‘id Sulton, Fo‘lod Sulton mavkabidagi dovyuraklardan tashkil topgan islom qo‘shini Ubaydulla sulton, Jonibek Sulton askarlari bilan qo‘shilib, hammasi uyushgan holda jang maydoniga kirdilar. Ubaydulla Sulton qo‘shinning maymana qismini Muhammad Temurxon va Fo‘lod sultonlar vujudi bilan mustahkamlab, Abu Sa‘id Sulton, Jonibek Sultonlarni maysara qismiga yubordi, o‘zi esa qalb qimida turdi. Amir Najm ham urush niyati va rejasini ko‘ngliga qattiq tugib, lashkarning maymana va maysara qismlarini taniqli amirlar va xanjar sanchar dovyurak sardorlar bilan kuchaytirdi. O‘zi esa lashkarning qalb qismida shijoat tug‘ini ko‘tarib turdi [8:45]. Bobur Mirzoga esa o‘z qo‘shini bilan qaysi tarafdin yordamga ehtiyoj tug‘ilsa, tez yetib borishga qulay bir joyda turishni buyurdi. Saflar to‘g‘irlangach islom sipohi burung‘oridan jasorat belgisi ikki yuzga yaqin chavandoz maydon sari kirib borib, Najmbey lashkarining juvong‘origa hujum qildilar. O‘sha yerda turgan Bayrambey qaramonlu ularni qaytarish uchun mudofaa hujumiga o‘tdi, biroq, shu zahoti o‘zbeklar o‘qiga duch kelib, halok bo‘lganicha shitob bilan do‘zax sari ketdi [9:126]. Bu voqea din dushmanlari yuragiga qo‘rquv va hadik hissini solib, islom lashkari birdaniga Ozarbayjon va Iroq qo‘shini ustiga tashlandilar. Bobur Mirzo va amir Najm o‘zlari iroda qilibmi yo noilojlikdanmi bir soatcha qattiq urush

qilib, qo‘ldan kelguncha harakat qildilar. So‘ng esa jang maydoniga orqa o‘girib, qochish vodiysi tomon yuz tutdilar. Muhammad Bobur Mirzo, amir G‘iyosiddin Muhammad bin amir Yusuf, Kamoliddin Mahmud Sog‘arjiy, Husaynbek lala, Ahmadbey so‘fi o‘g‘li qochib qutulishga imkon topib, oyog‘ini qo‘liga olib qochgancha zo‘rg‘a o‘lim changalidan omon qoldilar [2:65]. Bobur Mirzo Hisori Shodmonga qarab ketdi, Husaynbey lala, Ahmadbey Karki kechuvidan o‘tib Xuroson yo‘liga qarab ketishdi. Islom sultonlari tug‘i mahchasi fath va zafar ufqidan balqib chiqqach, Movarounnahr qo‘shini qochayotgan dushman lashkari ustiga tashlanib, o‘ldirish-chopish va talon-torojga kirishdilar. Ubaydulla Sulton qo‘shinidan bir guruhi jang maydonida amir Najmga yetib olib, qo‘lga tushirishdi va Ubaydulla Sulton buyrug‘i bilan uni shu zahoti qatlga yetkarishdi. Zaynulobidinbeg ham juda ko‘p turkmon amir va boshqa Iroq, Ozarbayjon askarlari hamda anchagina xurosonliklar bilan birga o‘sha kungi jangda halok bo‘ldi. Yana bir guruh esa g‘or va yoriq-teshiklarga kirib, tulkiga o‘xshab yashirinib oldilar. Xurosonning xoja Muhiddin Yahyo bin xoja Shamsiddin Muhammad marvorid, xoja Marjon bin xoja Qavomiddin va ustod Abdi me‘mor kabi ko‘pchilik ayonlari ham samarqandliklar qo‘liga tushib, halokat jomini sipqordilar. O‘sha kuni xoh qo‘shindan bo‘lsin, xoh xalqdan bo‘lsin hyech kimsa g‘azot sharafidan quruq qolmadi. Beboosh qizilbosh esa devona it kabi biror vayrona sari yugurib, bekingani joy axtarar, jang maydoni qahramonlari va yatim-avbosh o‘zbek yigitlari baxti qaytgan ul guruhni quvlab borib, tayoq urib yoki tosh otib o‘ldirar edilar[7:175].

Movarounnahr mamlakatlari qaytadan shayboniy xon va sultonlari tasarrufiga kirgach, eski to‘ra va yasoq qonuni bo‘yicha sultonlar hammasi og‘zi bir bo‘lgancha xon saylash ishi sari yuzlandilar. Ko‘chkinchi sulton bin Abulxayr yosh jihatdan hammadan ulug‘ bo‘lgani uchun uni “xon” atab, xonlik mansabiga ko‘tardilar. “Kone’a”, ya’ni valiahd qilib qoida bo‘yicha yosh jihatdan boshqalardan katta hisoblangan Sevinxoja sulton tayinlandi [3:100].

Ko‘chumxon, ya’ni Ko‘chkunchixonning Sevinchik Sulton nomi bilan ham tanilgan bu tug‘ishgan ukasi Ko‘chkinchixon davrida, aniqrog‘i, 1529- yilivafot etdi. Kone’a qilib Jonibek sulton bin Xojag‘um bin Abulxayr tayinlandi. Jonibek sulton 1529-yilda olamdan o‘tdi [6:102]. Undan keyin Ko‘chumxon ham vafot qilib, xonlik ishi Abu Sa‘id sultonga topshirildi. U ham 1533-yili oxiratga yo‘l olib, xonlik taxti Ubaydullaxon vujudi bilan ziynat topdi. Ubaydullaxon davlati davroni va xonligi zamonida Movarounnahr, ayniqsa, Buxoro viloyati zeb-u ziynat, ravnaq va tarovat libosini kiydi [10:104-110].

Xulosa

Manbalarda Najmi Soniyning qancha qo‘shin bilan kelgani har xil bayon etilgan. Amir Haydarning “Tarixi Rashidiy” va Hofiz Tanish al-Buxoriyning “Abdullanoma” asarlarida 60000 kishi bilan borgan deb ma’lumot beriladi. Muhammadyor ibn Arab Qatag‘anning “Musaxxir al-bilod” asarida esa 5000 kishi bilan borgan deb ma’lumot beriladi. Tadqiqotchi sifatida men 60 000 kishi bilan borgan degan ma’lumotga qo‘shilaman. Maqolada tasvirlangan voqealar Bobur Mirzo va uning zamondoshlarining tarixda tutgan o‘rnini, harbiy

strategiyalarini, va siyosiy faoliyatlarini aniq tasvirlaydi. Bobur Mirzo o‘zbek sultonlari bilan kurashda katta muvaffaqiyatlarga erishgan va o‘zbeklarga qarshi olib borgan janglari orqali o‘zining siyosiy o‘rnini mustahkamlashga harakat qilgan. Movarounnahrda hokimiyat uchun kurash davomida amir Najm Soniy kabi shaxslarning ishtirok etishi va shayboniy sultonlarining o‘zaro nizolari bu davrning murakkab siyosiy manzarasini yaratgan. Bobur va uning ittifoqchilari tomonidan ko‘rsatilgan jasorat va siyosiy harakatlar Markaziy Osiyo tarixining ajralmas qismiga aylangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Amir Haydar. Tarixi Rashidiy. – Toshkent, 2020. – 720 b
2. Hofiz Tanish al-Buxoriy. Abdullanoma. – Toshkent: Sharq, 2023. – 414 b
3. Muhammadyor ibn Arab Qatag‘an. Musaxxir al-bilod. – Toshkent, 2009. – 270 b
4. Zahiriddin Muhammad Bobur. Boburnoma. – Toshkent: Yulduzcha, 1989. – 368 b.
5. Ахмедов Б.А. История Бухары с древнейших времен до наших дней. – Ташкент: Фан, 1982. – 224 с.
6. Zamonov A. Buxoro xonligi tarixi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 260 b.
7. Mirzayev F. O'rta Osiyo davlatlari tarixi. – Toshkent: Sharq, 2010. – 340 b.
8. Эренгов А. Очерки по истории феодальных земельных отношений у казахов. – Алма-Ата, 1961. – 215 с.
9. Dale S.F. The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids, and Mughals. – Cambridge University Press, 2010. – 278 p.
10. Erkayeva M. Ubaydullaxon I davrida Buxoro xonligi. // “PEDAGOGS” International Research Journal. Volume-83. – 2025. – B.104–110.